

Sławomir Moździoch

Funkcje gospodarcze śląskich grodów kasztelańskich w państwie wczesnopiastowskim

---

Studia Lednickie 2, 23-42

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

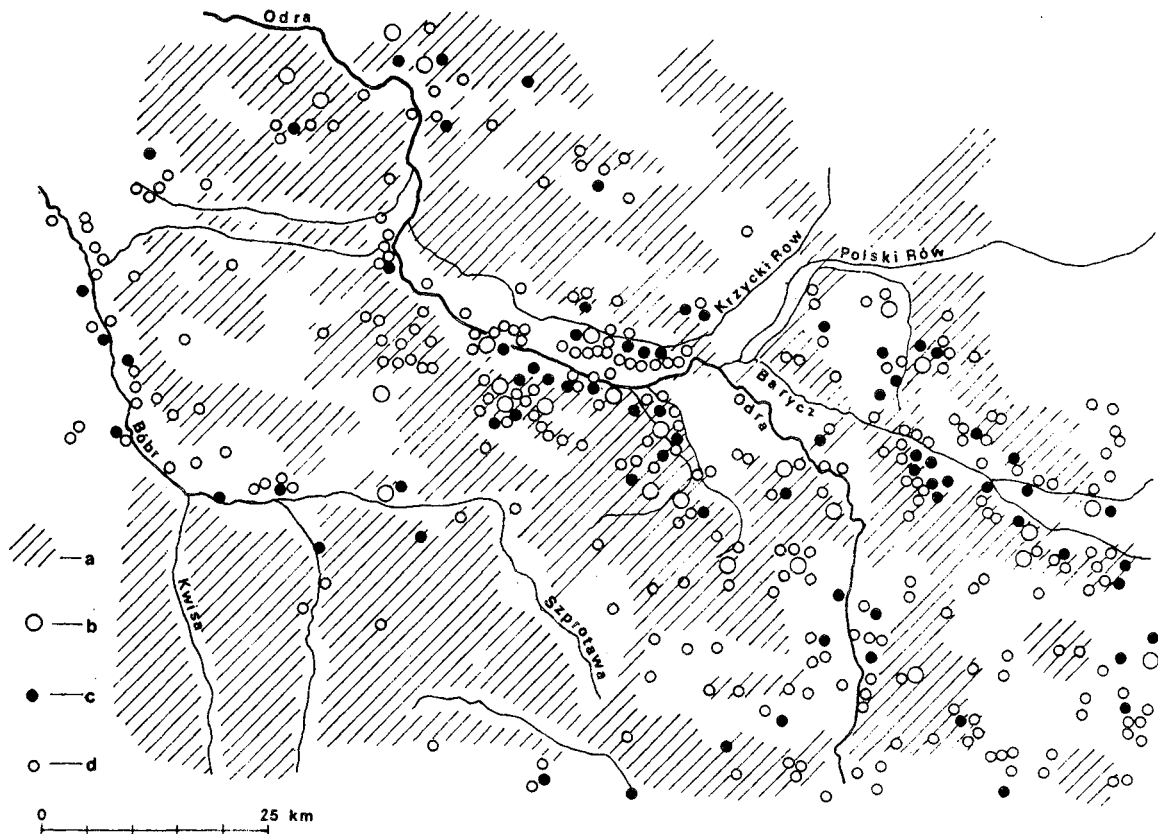
SŁAWOMIR MOŹDZIOCH
Zakład Archeologii Nadodrza
Instytutu Historii Kultury Materialnej
PAN w Wrocławiu

FUNKCJE GOSPODARCZE ŚLĄSKICH GRODÓW KASZTELAŃSKICH W PAŃSTWIE WCZESNOPIASTOWSKIM

Analiza rozmieszczenia stanowisk archeologicznych datowanych na okres wczesnego średniowiecza na obszarze Śląska pozwala przypuszczać, że już począwszy od VII – VIII wieku istniały obszary zagęszczonego osadnictwa, które uformowały się w ramach terytoriów otoczonych wyraźnymi barierami fizjograficznymi, takimi jak na przykład pasma wzgórz, bagna, znaczne połacie leśne itp. (ryc. 1).

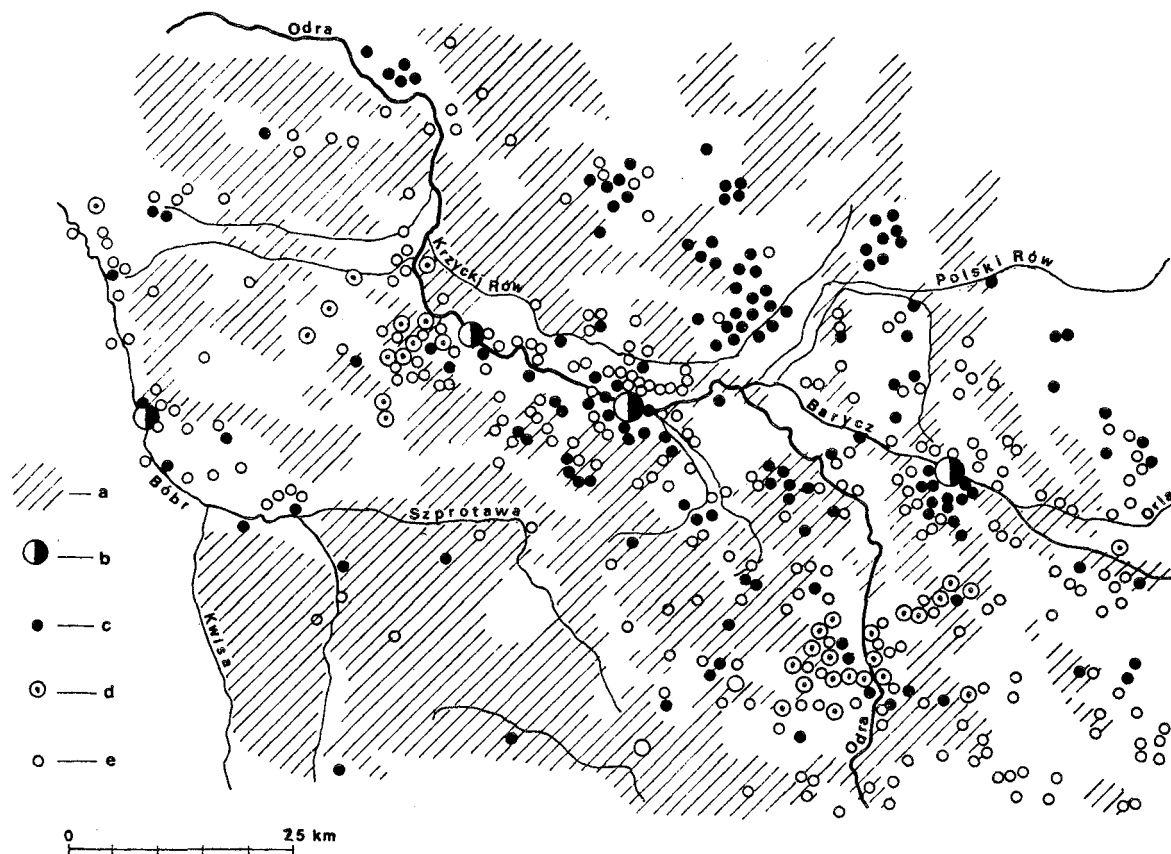
Wraz z przyłączeniem Śląska do państwa wczesnopiastowskiego, w kilku przypadkach być może wcześniej, w okresie, kiedy Śląsk pozostawał w rękach czeskich, w centrum wspomnianych terytoriów powstały grody związane z organizacją państwową. Grody powstały także z dala od istniejących w X wieku zgrupowań osadniczych, wzdłuż południowych i zachodnich granic Śląska. Podobieństwo granic okręgów grodowych rekonstruowanych na podstawie wzmianek pisanych oraz granic terytoriów osadniczych na podstawie źródeł archeologicznych wskazuje, że stworzona przez Piastów organizacja grodowa opierała się w znacznym stopniu na powstałych w okresie plemiennym wspólnotach terytorialnych (K. Modzelewski 1987, s. 160 n.). Owe formowane przez pięć wieków terytoria stały się z czasem niemal samodzielными organizmami gospodarczymi.

Bardzo istotny wydaje się w kontekście centralnego położenia grodów problem ich funkcji gospodarczej. Wiele cennych informacji o nich przyniosły badania archeologiczne przeprowadzone w okresie powojennym. Jak słusznie stwierdził Henryk Łowmiański (1985, s. 662), „punkt ciężkości badań nad początkami miast wciąż pozostał w kręgu grodów, raz dlatego, że nie było zasadniczej sprzeczności między koncepcjami grodową i targową (genezy miast – przyp. aut.) wobec na ogół zbieżności topograficznej ich występowania, a po wtóre z powodu, że grody bez porównania wyraźniej zarysowały się w źródłach pisanych, nie mówiąc już o archeologicznych”. Badania milenijne zaowocowały odkryciem ogromnej liczby zabytków i jak sądzę, właśnie owa ilość i różnorodność materiału zabytkowego była główną przyczyną sprawczą utworzenia w polskiej archeologii wczesnośredniowiecznej pojęcia grodu-miasta. Mówiąc o wczesnopolskich grodach-miastach wskazywano na ich gęstą zabudowę, znaczną liczbę mie-

Ryc. 1 a. Rozmieszczenie osadnictwa wczesnośredniowiecznego w pñ.-zach. części Śląska w VI-IX/X w.

a – obszary nieatrakcyjne osadniczo (gleby o genezie piaszczystej, tereny zalosione, wzgórza, bagna); b – grodziska; c – inne stanowiska archeologiczne datowane na VI-IX/X w.; d – stanowiska datowane ogólnie na wczesne średniowiecze

Ryc. 1 b. Rozmieszczenie osadnictwa wczesnośredniowiecznego w płn.-zach. części Śląska w X/XI-XII/XIII w.
 a, b – jak w ryc. 1a; c – inne stanowiska archeologiczne datowane na X/XI-XII/XIII w.; d – stanowiska znane ze źródeł pisanych z okresu do 1220 roku; e – stanowiska datowane ogólnie na wczesne średniowiecze

szańców, bogactwo pochodzących z nich znalezisk, liczne ślady produkcji rzemieślniczej, wreszcie na zamieszkiwanie grodów przez przedstawicieli wszystkich warstw społecznych. Widziano w grodach nie tylko centra władzy i administracji, ale także ośrodki produkcji i handlu (Wędzki 1968, s. 490; Maleczyński 1960, s. 172). Opinia tego rodzaju odnosiła się niemal do wszystkich, większych, badanych w okresie powojennym grodów wczesnopiastowskich.

Pogląd na rolę gospodarczą organizacji grodowej, sformułowany w pracach Karola Modzelewskiego i Henryka Łowmiańskiego, wyrażany także w pracach niektórych innych historyków (K. Modzelewski 1975, 1980, 1987, s. 128 n. w przyp. 3 dalsza literatura) stoi w sprzeczności z archeologiczną wizją wczesnopolskich grodów-miast. Fakt, że dwa z grodów śląskich (Wrocław i Opole) zostały przebadane w znacznym stopniu, a wyniki badań w większości opublikowane, stworzył możliwość dokonania na podstawie analizy źródeł próby nieco innego spojrzenia na dotychczasowe interpretacje wyników prac archeologicznych.¹ Inne grody śląskie nie doczekały się pełnego opracowania, niemniej opublikowane sprawozdania z badań mogły w niektórych aspektach posłużyć analizie.

Przypatrzmy się zatem bliżej poszczególnym elementom teorii grodu-miasta. Są to, jak już wspomniano: gęsta zabudowa, znaczna koncentracja ludności, obecność warsztatów rzemieślniczych, kupców, a także przedstawicieli wszystkich niemal ówczesnych warstw społecznych.

Prace archeologiczne prowadzone w grodach często ujawniały pozostałości gęstej zabudowy. Pomimo że powierzchnia przebadana była na ogół niewielka, uzyskane wyniki służyły rekonstrukcji całej zabudowy grodu, a następnie liczby jej mieszkańców.

Powierzchnia wnętrza śląskich grodów kasztelańskich wahała się od 0,5 do 1,3 ha. Jedynym wyjątkiem jest gród wrocławski, stolica prowincji śląskiej, który wraz z obwarowanym podgrodzem liczył około 6 hektarów powierzchni. Powierzchnia grodu opolskiego wynosiła 0,75 ha. Zdaniem Włodzimierza Hołubowicza, mieścił on w X wieku od 100 do 160 budynków. Zakładając, że na 1 zabudowanie przypadało 5 mieszkańców, liczbę grodzian oszacowano na około 600 – 800 osób (W. Hołubowicz 1962, s. 553; J. Kaźmierczyk 1971, s. 64). Również w Legnicy, gdzie mamy do czynienia z gródkiem (0,1 ha – 150 osób) oraz obwarowanym podgrodzem (1,1 ha – 700 osób) liczba mieszkańców rekonstruowana była podobnie. Według analogicznych szacunków obwarowane podgrodzie niemczańskie (1 ha) miało liczyć około 1000 mieszkańców. Uzyskiwana gęstość zaludnienia (około 1000 osób na 1 ha) była ogromna w zestawieniu z gęstością zaludnienia średniowiecznych miast niemieckich (100 – 140 osób na 1 ha) czy hiszpańskich (200 osób na 1 ha). Dwunastu mieszkańców na 1 ha przypadało również w średniowiecznej Lubece (Kuhn 1966, s. 335). Tak znaczne zagęszczenie ludności stanowiłoby przy ówczesnym stanie higieny siedlisko epidemii. Stanowiłoby, gdyż owe liczby są niczym więcej jak sztuczną konstrukcją.

Nawet, jeżeli zgodzimy się z przyjętą średnią wynoszącą 5 osób na 1 budynek mieszkalny, to należy wziąć pod uwagę, że w grodzie znajdowały się nie tylko budynki

---

¹ Wyniki badań prowadzonych na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu przez Józefa Kaźmierczyka publikowano sukcesywnie w tomach 16 - 22 "Silesia Antiqua", natomiast efekty badań na opolskim Ostrówku znane są z licznych sprawozdań i najnowszej monografii (Bukowska-Gedigowa, Gediga 1986).

mieszkalne, ale także znane z odkryć archeologicznych spichlerze (Legnica, Niemcza, Wrocław), stajnie (Głogów, Wrocław, Opole), inne pomieszczenia gospodarcze (Cieszyn, Legnica, Opole, Strzegom, Wrocław). Wewnątrz grodu mieściła się niekiedy także kaplica grodowa, co potwierdzają wzmianki w źródłach pisanych. Interesujący jest zauważony przez Włodzimierza Hołubowicza w grodzie opolskim, a ostatnio przez Józefa Kaźmierczyka w grodzie wrocławskim, fakt istnienia zespołów zabudowań (zagród) składających się z domu mieszkalnego i budynku gospodarczego, niekiedy nawet z 3 – 4 budynków (W. Hołubowicz 1956, s. 107; C. Buśko, E. Czerska, J. Kaźmierczyk 1985, s. 62 – 70). Zespoły takie oprócz Opola i Wrocławia stwierdzono także w grodzie strzegomskim już w okresie międzywojennym (G. Bersu 1930, s. 28 – 33).

W proponowanych rekonstrukcjach gród opolski miałby liczyć 500 – 800 mieszkańców. Założmy, że w grodzie przebywała stała załoga rycerska, zamieszkująca, jak na to wskazują źródła archeologiczne i pisane, wraz z rodzinami. Wojów musiało zapewne wystarczyć dla obrony grodu w razie niespodziewanej napaści. W relacji Galla o obronie Głogowa z 1109 roku czytamy, że grodzianie dla lepszej obrony „se ipsos per portas et turres dividunt” (Gall, lib. III, c. 8). Prócz bram i wież bronili oni zapewne i wałów, na wyznaczonych odcinkach. Przyjmując, że jeden wojownik mógł skutecznie bronić 3 – 5-metrowego odcinka umocnień (B. Miśkiewicz 1964, s. 135, 226), należy uznać, że dla obrony wałów grodu opolskiego, które w proponowanej rekonstrukcji liczą sobie około 250 – 300 metrów, niezbędna była załoga złożona z 60 do 100 mężczyzn. Jeżeli na każdego z nich przypadała jedna budowla mieszkalna i jedno zabudowanie gospodarcze, choćby niewielkie, to spośród obliczonych dla Opola 100 do 160 budynków, nie pozostałyby ani jeden dla wspomnianych przez niektórych autorów kupców i rzemieślników (B. Gediga 1979, s. 76; A. Wędzki 1968, s. 490; K. Małczyński 1960, s. 172). Uwzględniając jednak powyższe zastrzeżenia co do funkcji budynków liczba mieszkańców grodu mogła wynosić najwyżej około 300 osób.

Jeżeli zatem uznamy, że grody ówczesne były gęsto zaludnione, to przybywa nam jednocześnie argument przeciw kolejnemu elementowi teorii grodu-miasta – twierdzeniu o znacznym zróżnicowaniu społeczno-zawodowym grodzian. W dotychczasowej literaturze archeologicznej wiele pisano o funkcjonowaniu w grodach warsztatów rzemieślniczych różnych specjalności, wskazując liczne znaleziska wyrobów gotowych i stonkowo rzadsze półfabrykatów i surowca.

Czy wielkość i jakość wytwórczości mającej miejsce w grodach odpowiadała rangą produkcji rzemieślniczej? Kiedy możemy mówić o istnieniu w danym miejscu w przeszłości warsztatu rzemieślniczego, na podstawie jakich znalezisk i według jakich kryteriów? Wielu autorów zajmujących się problematyką rozwoju rzemiosła we wczesnym średniowieczu jest zdania, że odnalezienie ewidentnych pozostałości pracowni rzemieślniczej jest bardzo trudna i zdarza się jedynie sporadycznie (A. Samsonowicz 1982, s. 142; A.W. Kuza 1984, s. 3 – 4; P. Donat 1985, s. 331). O danym usytuowaniu miejsca produkcji wnioskowano zwykle opierając się na liczniejszych niż przeciętnie znaleziskach surowca, półfabrykatów, narzędzi i wyrobów. Kryterium ilościowe uzupełniały prowadzone w trakcie eksploracji, obserwacje materialnych pozostałości urządzeń pracowni czy też specyficznych układów zabytków. W niektórych przypadkach wystarczało zaledwie jedno lub kilka znalezisk dla wysunięcia hipotezy o istnieniu w grodzie pracowni rzemieślniczej (W. Szafranski 1983, s. 193), a niekiedy źródłem

podobnych twierdzeń były nawet już nie same znaleziska, lecz funkcjonujący w archeologii wczesnośredniowiecznej model grodu-miasta (W. Hensel 1963, s. 104; J. Kaźmierczyk 1964, s. 37; Z. Rajewski 1968, s. 36; B. Gedliga 1983, s. 63; A.W. Kuza 1984, s. 4).

Nie znamy dokładnie mechanizmu powstawania warstw na stanowiskach grodowych, wielowarstwowych. Odkrycia w Gdańsku, Opolu, a szczególnie z przebadanego na znacznej powierzchni Haithabu dowiodły, że w obrębie warstw zachodziły w trakcie ich użytkowania znaczne przemieszczenia przedmiotów. Fragmenty ceramiki z tego samego naczynia były niekiedy rozrzucone w poziomie w odległości kilkudziesięciu metrów. Niektóre skupiska przedmiotów mogły zatem powstawać wskutek przypadku, a jeżeli nawet były wynikiem celowej działalności ludzkiej, to sam fakt ich wystąpienia nie rozstrzyga, czy mamy do czynienia ze śladami pracowni zamieszkałego w grodzie rzemieślnika, pozostałością krótkotrwałej działalności wędrownego rzemieślnika czy wreszcie wytwórczości „amatorskiej” (rękodzielniczej), przeznaczonej głównie na własne potrzeby².

Ponieważ badania przeprowadzone w grodach śląskich nie wykrywały ewidentnych pracowni, a wykazywane przez autorów badań mają charakter wysoce hipotetyczny, należałoby, moim zdaniem, porównać liczbę znalezisk z domniemanych pracowni grodowych z analogicznymi liczbami znanymi z ewidentnych rzemieślniczych, jeżeli takie zostały odkryte. Stało się to możliwe w przypadku najpewniej opublikowanych stanowisk: Opola-Ostrówka i Wrocławia-Ostrowa Tumskiego, gdzie badano wnętrza grodów oraz Wrocławia-Starego Miasta (osada otwarta), gdzie wśród trzech wykopów (nr II, V, VI), szczególnie w wykopie VI, wystąpiły wyraźne ślady pracowni skórnicych i szklarskich.

Proste porównanie liczby zabytków związanych, na przykład, ze skórnictwem, nie rozwiązałoby problemu, gdyż liczba ta może być znaczna nie tylko ze względu na prowadzoną dawniej działalność produkcyjną, ale również ze względu na dużą powierzchnię wykopu, grubość warstwy, intensywność jej użytkowania. I tak na przykład, w Opolu znaczne liczby zabytków znajdujących przy domu nr 6 w warstwie B spowodowały, że zależnie od opracowywanego tematu można było w nim widzieć wytwórnictwo przęślików, miejsce ożywionej wymiany handlowej, dom rycerza itp. Tymczasem przeprowadzona przez Włodzimierza Hołubowicza analiza rozrzutu ceramiki, wykazująca jej znaczne zagęszczenie przy wspomnianym domu, pozwoliła stwierdzić, że było to po prostu miejsce gromadzenia odpadków, stąd tak duże skupienie różnego rodzaju przedmiotów (W. Hołubowicz 1956, s. 263). Analiza liczby zabytków w kontekście liczby fragmentów ceramiki zawartych w tej samej warstwie pozwala uniknąć tego rodzaju błędów i interpretacji. Stosunek liczby zabytków, wiążących się na przykład ze skórnictwem, do ilości ceramiki w danej warstwie daje nam uniwersalny wskaźnik występowania danego typu zabytków, przy założeniu, że ceramika jako masowo występujący materiał zabytkowy, znajduwany niemal zawsze tam, gdzie żył i pracował człowiek, odzwierciedla intensywność użytkowania danego terenu znacznie lepiej aniżeli grubość czy objętość warstwy kulturowej. Stąd wprowadzone tylko i wyłącznie

² O różnicach pomiędzy śladami produkcji rzemieślnika osiadłego, a wędrownego pisze ostatnio Christophersen 1980.

dla porównania skali produkcji na wyżej wymienionych stanowiskach pojęcie częstości występowania zabytków, to jest ilości zabytków związanych z danym rzemiosłem, przypadającej na 1000 fragmentów ceramiki znalezionej w tej samej warstwie co owe zabytki. Wartości otrzymane dla poszczególnych warstw osadniczych wskazują, że zabytki wiążące się z różnymi rzemiosłami występowały na Starym Mieście we Wrocławiu (wykop IV) znacznie częściej aniżeli w grodzie (ryc. 2, 3). Fakty te należy jednak interpretować w korelacji z innymi, nie dającymi się wyrazić za pomocą liczb, obserwacjami z poszczególnych wykopów. Jest to na przykład spostrzeżenie, że jako surowiec skórniczy występuje w grodzie najczęściej skóra użytkowana wtórnie, co wskazuje, że działalność szewska grodzian mogła ograniczać się jedynie do napraw i produkcji na własne potrzeby, produkcji, która nie mogła konkurować z wytwórczością osad przygrodzowych specjalizujących się w różnych działach produkcji rzemieślniczej.

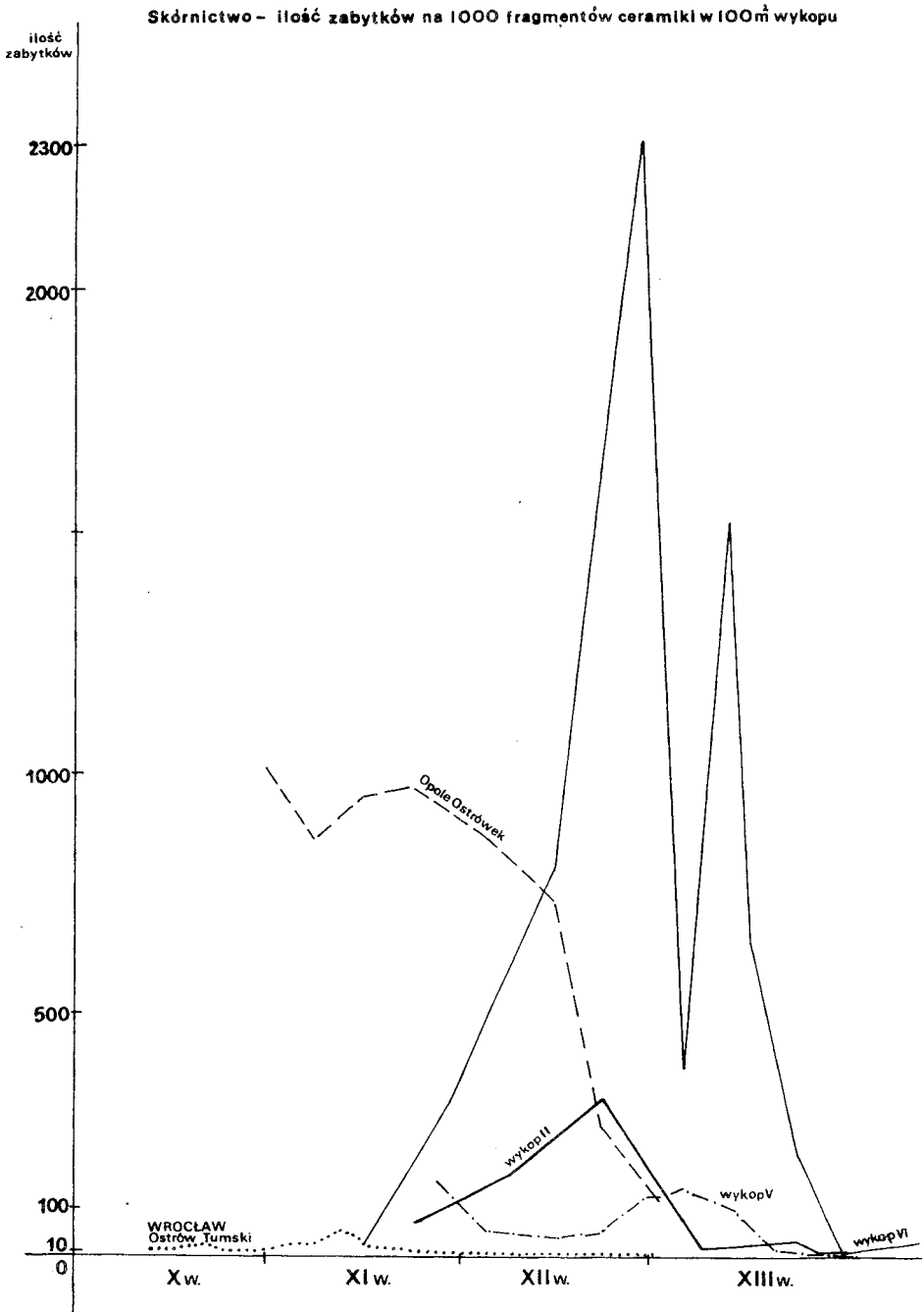
Zatem nie rzemieślnicy, ale raczej rycerstwo szeregowie trudniące się „amatorską” wytwórczością zamieszkiwało wnętrza grodów, co zdaje się także potwierdzać znaczna częstość występowania w grodach militariów i oporzędzenia jeździeckiego. Szczególnie widoczne stało się to w przypadku przebadanego w 55 procentach grodu opolskiego, gdzie elementy uzbrojenia wystąpiły tak licznie, że spowodowało to konieczność weryfikacji dotychczasowych opinii o pozycji społecznej jego mieszkańców. W najnowszym opracowaniu militariów opolskich jest już bowiem mowa o tym, że „znaczny jego obszar zamieszkiwali członkowie drużyny wojskowej o niezbyt wysokich kwalifikacjach rzemieślniczych”, (Wachowski 1984, s. 81). Militaria występowały także na terenie innych grodów śląskich, lecz brak szerszych badań spowodował, że są to na ogół znaleziska pojedyncze, pozbawione kontekstu. Rycerstwo grodowe, pełniące służbę, odgrywające także pewną rolę w egzekucji danin, zajmowało się niewątpliwie także produkcją na skalę „domową”. Ślady tego rodzaju działalności, uchwytnie archeologicznie, różnią się jednak zarówno ilością, jak i jakością od śladów produkcji rzemieślników „zawodowych”.

Źródła pisane nie mówią nam zbyt wiele o rycerstwie grodowym. Już od czasów Mieszka I istniała niewątpliwie instytucja drużyny. Związek rycerstwa z grodami wynika także w sposób pośredni z opisu Galla, który wylicza ilość pancernych i tarczowników Bolesława Chrobrego według poszczególnych grodów. Dla rycerstwa grodowego były urządzone owe wspomniane w *Kronice* Galla biesiady, podczas których namiestnicy Bolesława rozdzielali szaty i inne dary królewskie (Gall, lib. I, c. 15). Również *cives* gnieźnińscy, którzy zostali obdarowani szatami i końmi przez Bolesława Krzywoustego z okazji jego powrotu z pielgrzymki na Węgry, są prawdopodobnie przedstawicielami rycerstwa grodowego (Gall, lib. III, c. 25). Jak bardzo pojęcie grodu wiązało się z zawodem rycerskim ukazuje fragment dokumentu z 1224 roku, mówiący o wsiach należących do „milites, qui dicitur pogrodschi” (KDŚI, t. 3, nr 296, r. 1224) oraz fakt, że dla Galla zagłada rycerstwa z grodu Kruszwicy była równoznaczna ze zmianą grodu w „pustynię” (Gall, lib. II, c. 5).

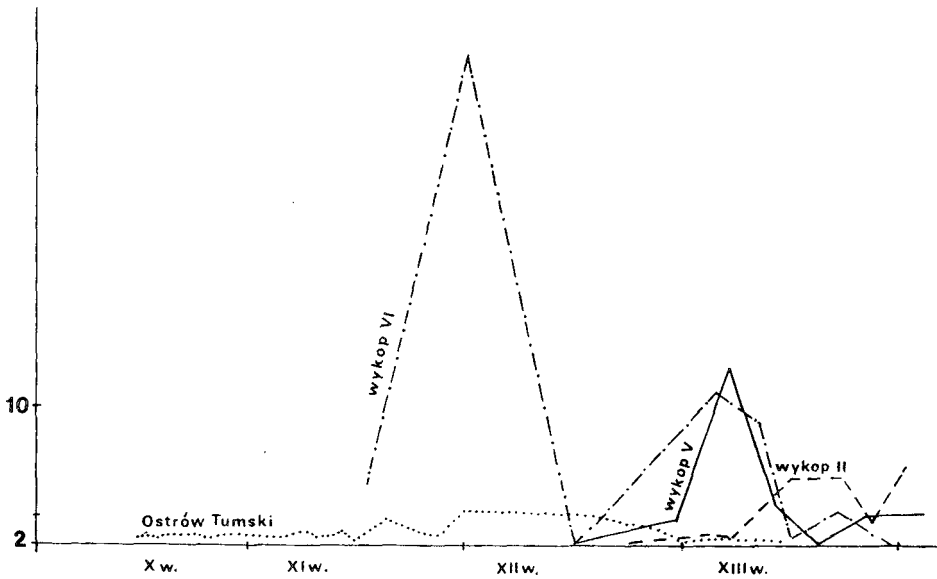
Sądę, że w świetle wszystkich wyżej opisanych danych, szczególnie danych wykopaliskowych, nie można „stwierdzić z całą pewnością, że rzemiosło było tu (w Opolu) głównym, a nawet prawie wyłącznym zajęciem mieszkańców” (K. Małczyński 1960, s. 172) bądź, że wśród mieszkańców grodu opolskiego „najliczniejsi byli rzemieślnicy”, a osada miała charakter „rzemieślniczo-handlowy” (A. Wędzki 1968, s. 490).

Wydaje się zatem, że śladów warsztatów rzemieślniczych należy poszukiwać poza

Ryc. 2. Ilość zabytków wiążących się z obróbką skóry przypadająca na 1000 fragmentów ceramiki na 100 m² wykopu

Ryc. 3. Ilość zabytków wiążących się z obróbką szkła przypadającą na 1000 fragmentów ceramiki

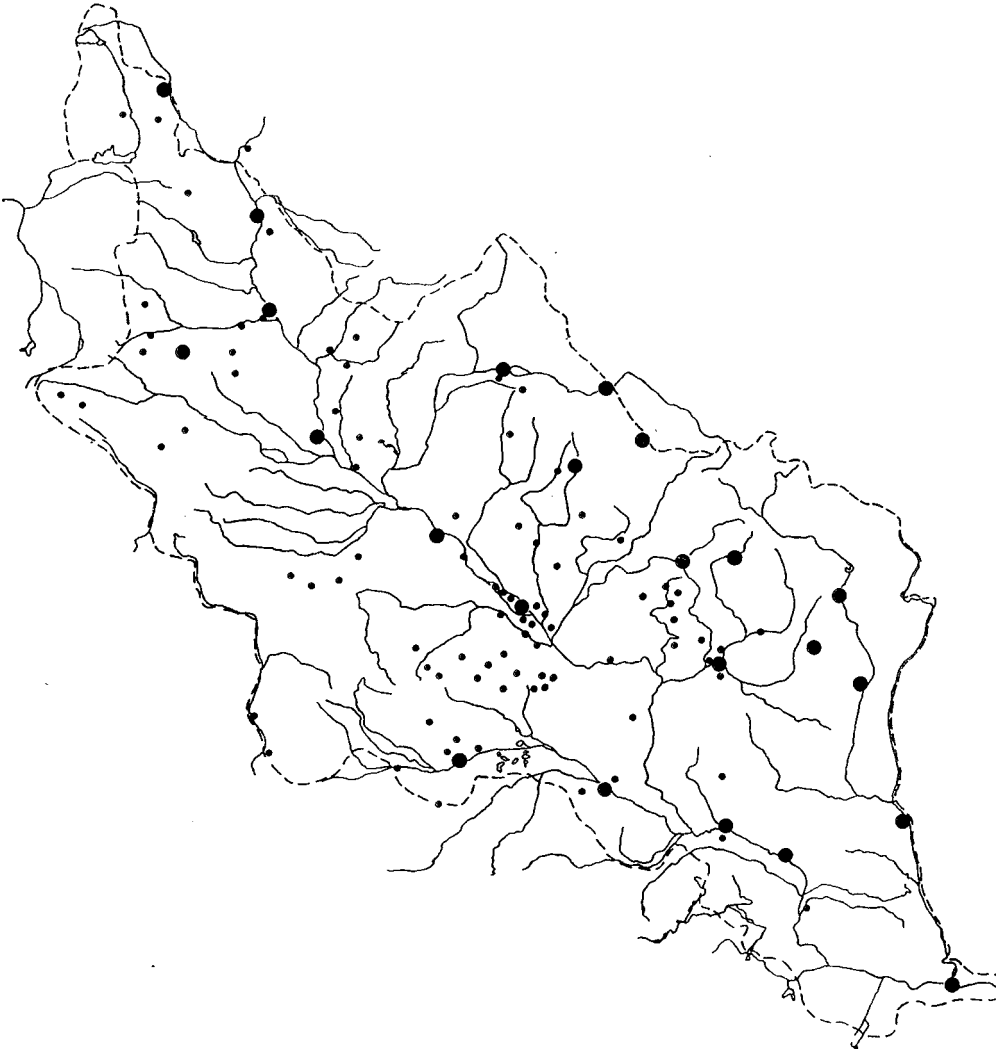
obwarowaniami. Niestety, badania archeologiczne skoncentrowane wewnątrz grodów i obwarowanych pogrodzi jedynie w niewielkim stopniu dotknęły ich zaplecza gospodarczego. Najszerzej zostały przebadane osady produkcyjne w pobliżu grodu wrocławskiego. Stwierdzono tam liczne ślady produkcji rzemieślniczej: kowalskiej, szewskiej, szklarskiej. W Głogowie, podczas badań prowadzonych na lewym brzegu Odry odkryto dwie osady z XI – poł. XIII wieku z licznymi śladami produkcji hutniczo-kowalskiej, obróbki metali nieżelaznych i szkła (C. Lasota 1972, s. 73 – 85). Ze śladami rozwiniętej produkcji hutniczo-kowalskiej mamy do czynienia także w przygodowych osadach Bytomia Odrzańskiego i Sądowla. Na służebny charakter osady leżącej nie opodal grodu w Sądowlu wskazuje także historyczna nazwa – Czeladź (SR, nr 2065, r. 1288). Badania lat ostatnich dowiodły, że ubóstwo znalezisk z osad otwartych XI i XII wieku wynikało w głównej mierze z niewielkiego stopnia ich przebadania.

O ile gospodarka książęca związana była głównie z jego dworami, to pozostałe źródła dochodów skarbu wiązały się przeważnie z grodami. Mieszkający w nich urzędnicy i rycerstwo szeregowo byli gwarantami przestrzegania przez okoliczną ludność praw królewskich (książęcych), tu płynęły daniny, tu odbywały się sądy, tu pozostawała część dochodów skarbu przeznaczona na utrzymanie załóg grodowych i ich rodzin. Stąd liczne odkrycia spichlerzy w grodach. W grodzie wrocławskim udało się stwierdzić na podstawie stopnia zachwaszczenia zbóż ich pochodzenie z wielu różnych pól, a zatem prawdopodobnie z danin (Kosina 1977, s. 257 – 267). Daniny składane były także w postaci wyrobów rzemieślniczych, których produkcja i dystrybucja była w znacznej mierze sterowana odgórnie.

Powstał cały system osad służebnych w pobliżu grodów (ryc. 4), nieraz także i w

znacznej odległości. Wytwarzano w nich cały wachlarz wyrobów, począwszy od naczyń glinianych aż po wyroby kowalskie, jak groty, podkowy itp. Wyroby te przekazywano do grodu, a ich nadmiar był później zapewne przez odbiorców rozprowadzany na targu grodowym. Ślady systemu osad służebnych przetrwały w postaci zachowanych gdzieś tam nazw miejscowych.

Badania przeprowadzone w Niemczech, Czechach i Polsce wykazały, że naczynia oznaczone tym samym znakiem garncarskim rozchodziły się w promieniu 25 – 40 kilometrów od grodu (A. Kunysz 1968, s. 42; K. Grebe 1966, s. 157 i n.). Być może zasięg ten był zgodny z zasięgiem targu grodowego.

Ryc. 4. Rozmieszczenie osad służebnych na Śląsku. Punkty o większej średnicy oznaczają grody kasztelańskie, mniejsze – osady służebne

Równoległe z omawianym wyżej podziałem bezpośrednim dokonywały się także podziały wytworzonych w procesie produkcji dóbr drogą pośrednią, poprzez wymianę. Archeologia umożliwia nam badanie wiążących się z tym sposobem podziału obiektów materialnych, takich jak: przedmioty wymiany (towary), środki i narzędzia wymiany (monety, płacidła, wagi, odważniki), urządzenia związane z wymianą (drogi, mosty, środki transportu) oraz szczególnie istotne miejsca wymiany. Miejsca te wiązały się z niemal każdym grodem kasztelańskim. Na targu przygrodzowym możnowładztwo i rycerstwo grodowe mogło zbywać nadwyżki produktów uzyskanych w drodze podziału bezpośredniego ze skarbu książęcego, wypraw wojennych itp. Wyroby luksusowe znajdujące w grodach wykazują na ożywione uczestnictwo grodzian w procesie wymiany. Nie wymagało ono funkcjonowania miejsca wymiany w samym grodzie.

Sądzę, że jeżeli za podstawowe kryteria wyróżniające miasto od innych skupisk uznamy:

a) obecność elity skupiającej w swym ręku władzę polityczno-ekonomiczną nad społeczeństwem zamieszkującym dany okręg – funkcja zarządzania i kontroli;

b) istnienie fortyfikacji pełniących rolę ochrony tejże elity, a także części okolicznej ludności w razie bezpośredniego zagrożenia – funkcja militarna;

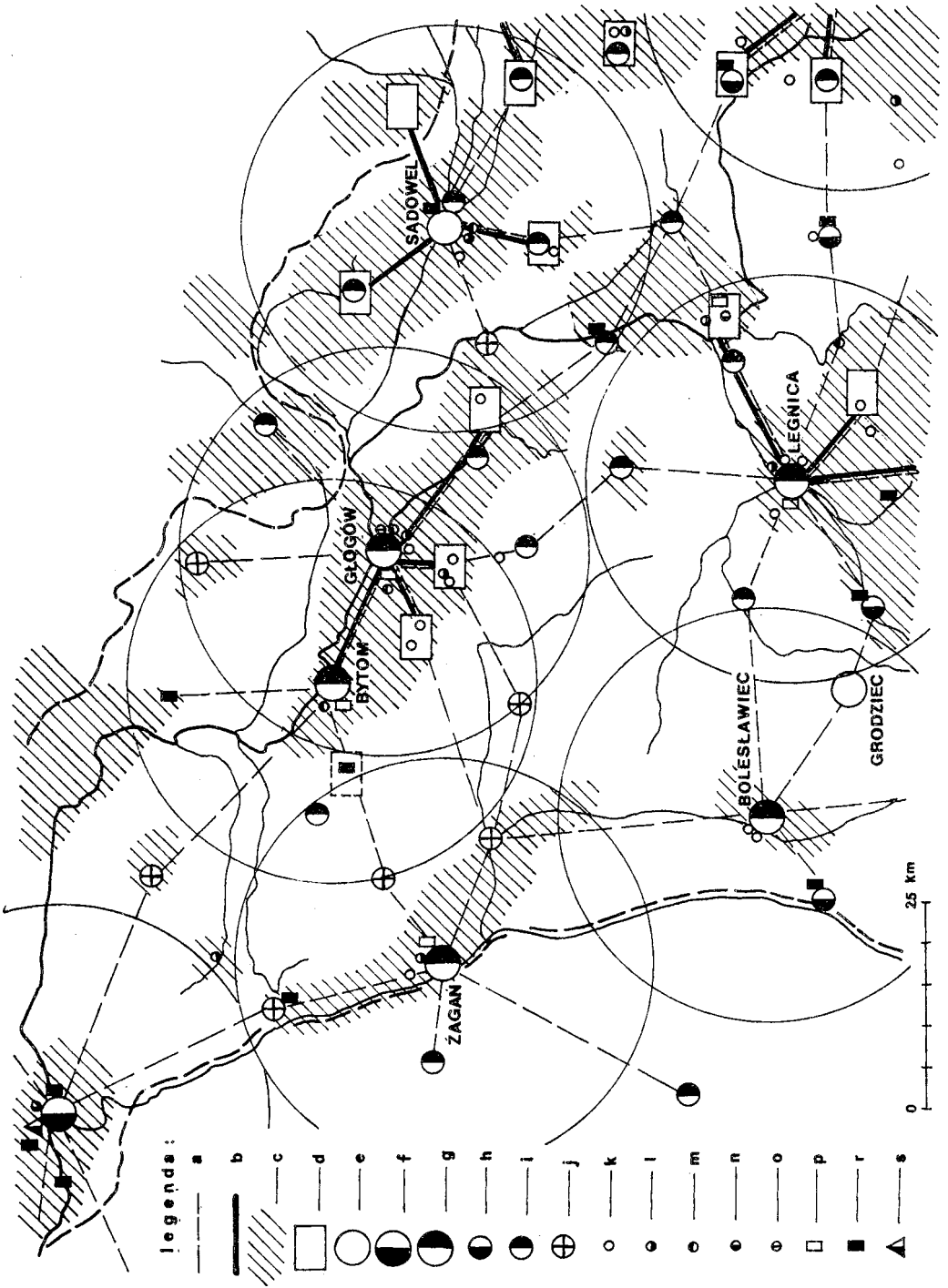
c) istnienie ośrodka kultu (kościół) i grupy kapłańskiej – funkcja kultowo-ideologiczna;

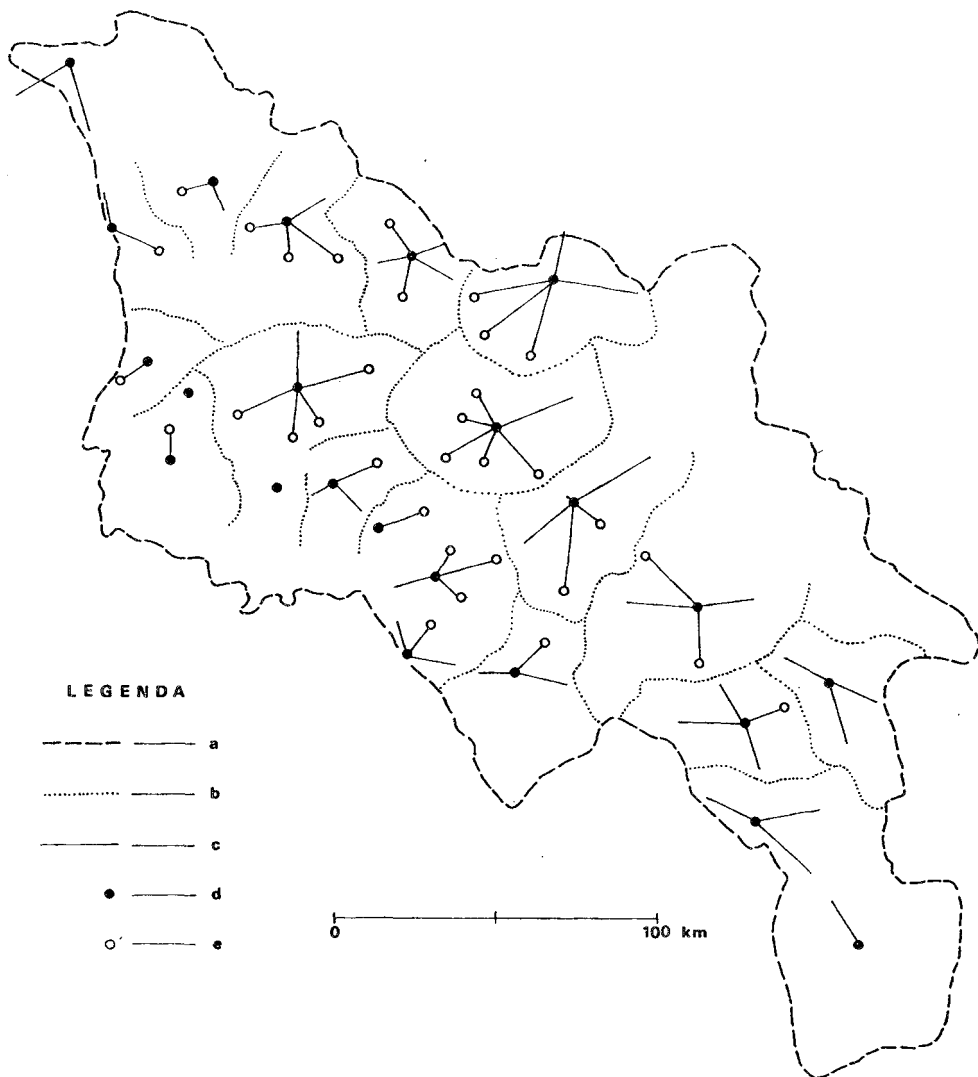
d) zamieszkiwanie ludności zajmującej się produkcją niezbędnych wyrobów i świadczeniem usług – funkcja ośrodka produkcji i usług;

e) istnienie miejsca, w którym odbywała się wymiana handlowa (targu) – funkcja ośrodka wymiany dóbr produkcyjnych i wymiany informacji,

– wówczas terminu „miasto” w okresie przedlokacyjnym na Śląsku mamy prawo użyć jedynie w odniesieniu do całego zespołu osadniczego, tworzonego przez gród kasztelański oraz zespół bezpośrednio przy nim położonych osad produkcyjnych, targ i urządzenia typu komory celnej, karczmy, a zatem zespołu, który w przypadku Milicza określony został w dokumencie z 1249 roku nazwą *burgum* (SUb, II, nr 375; por. uwagi M. Młynarskiej 1960, oraz K. Modzelewskiego 1980, s. 337 – 338). Sam gród lub zespół obwarowany (gród z obwarowanym podgrodzem) był tylko jednym z elementów składowych miasta.

W odróżnieniu od środka płatniczego, o którego opanowanie władza centralna walczyła aż do połowy XII wieku, miejsca wymiany pozostawały w jej wyłącznej dyspozycji już od początków istnienia państwa. W miejscach tych, ustalonych i oznaczonych, odbywała się wymiana zarówno na skalę lokalną, jak i dalekosiężną, co ułatwiało kontrolę oraz egzekwowanie związanych z nią opłat. Na podstawie źródeł archeologicznych możemy uzyskać pewien pogląd na rozmieszczenie obszarów silniejszej koncentracji osadnictwa wczesnośredniowiecznego na terenie Śląska oraz na sposoby wytwarzania i podziału dóbr. Stwarza to możliwość dokonania prób poszukiwań ośrodków wymiany, które mogły funkcjonować w XI – XII wieku. Podjęta przeze mnie próba wskazania rejonów, w których mogły funkcjonować owe ośrodki, pozwoliła przedstawić na mapie przynajmniej niektóre z nich (ryc. 5). Wraz z nimi, dla porównania, przedstawiono sieć tego rodzaju ośrodków funkcjonujących w wieku XIII. Były to główne miasta lokacyjne, które, jak to wynika z mapy, powstały na ogół w pobliżu dawnych grodów kasztelańskich lub na pograniczu kasztelanii.

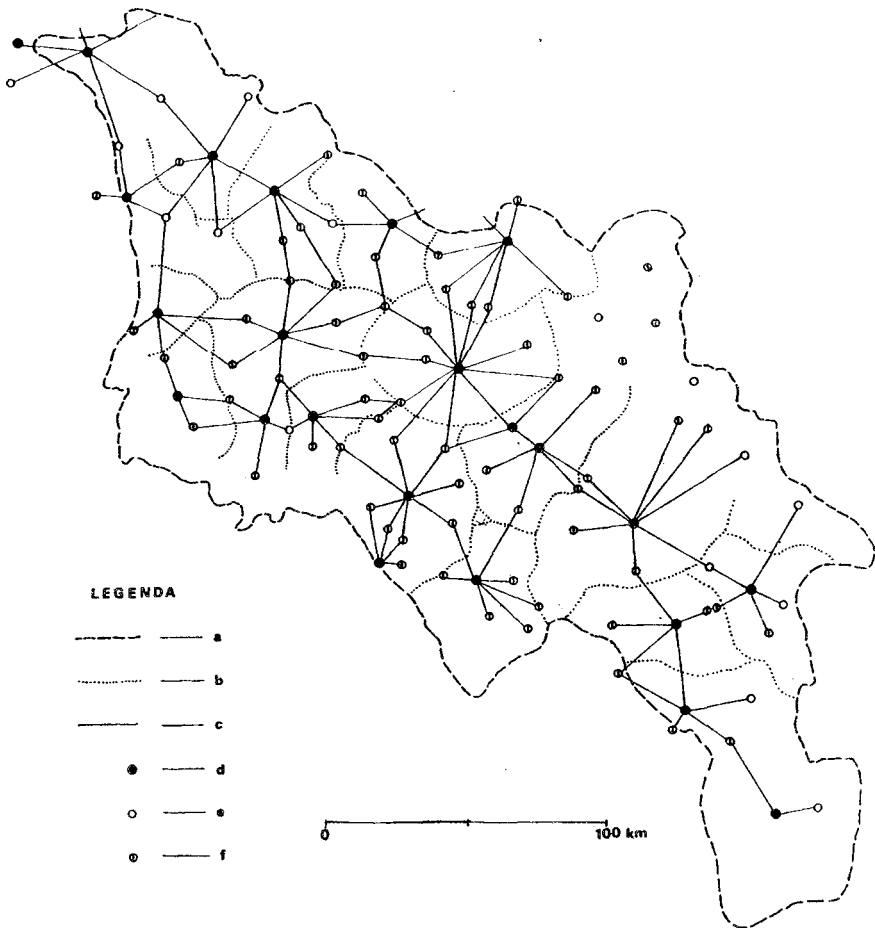

Ryc. 6. Sieć hipotetycznych ośrodków wymiany na Śląsku w XI-XII w.

a – granice Śląska; b – hipotetyczne granice kasztelanii; c – linie łączące nadrzędne ośrodki wymiany z ośrodkami niższego rzędu; d – grody kasztelańskie wraz z zespołem osad przygodowych; e – hipotetyczne miejsca wymiany niższego rzędu (targi, karczmy)

Ryc. 5. Próba rekonstrukcji sieci ośrodków wymiany z XI-XIII wieku na terenie północno-zachodniego Śląska a – oś komunikacyjna łącząca ośrodek wyższego rzędu z ośrodkami niższego rzędu w XIII-XIV w.; b – oś komunikacyjna łącząca ośrodek wyższego rzędu z ośrodkami niższego rzędu w XI-XII w.; c – terytoria osadnicze w X/XI-XII w.; d – rejon hipotetycznej lokalizacji ośrodka wymiany z XI-XII w.; e – gród kasztelański, brak kontynuacji ośrodka w XIII w.; f – gród kasztelański, kontynuacja w postaci lokacji miasta w 1 połowie XIII w.; g – gród kasztelański, kontynuacja w postaci lokacji miasta w 2 połowie XIII w.; h – lokacja miasta w 1 połowie XIII w.; i – lokacja miasta w 2 połowie XIII w.; j – lokacja miasta w XIV w.; k – skarb srebrny z X, XI lub XII w.; l – monety z XI-XII w.; m – znaleziska wag i odważników; n – targi wzmiankowane w XII w.; o – karczmy wzmiankowane w XII w.; p – kościoły istniejące w XI-XII w.; r – kościoły istniejące w 1 połowie XIII w.; s – inne dane świadczące pośrednio o rozwoju wymiany (1 połowa XIII w.)

Ryc. 7. Sieć hipotetycznych ośrodków wymiany na Śląsku w XII wieku.

a-c - por. ryc. 6; d - ośrodki miejskie powstałe w miejsce dawnych kasztelańskich zespołów grodowych; e - miasta lokowane w 1 połowie XIV wieku; f - miasta lokowane w XIII wieku

Analiza rozmieszczenia domniemanych oraz znanych ze źródeł miejsc targowych na tle mapy osadnictwa pozwala stwierdzić istnienie na Śląsku w XI – XII wieku układu ośrodków centralnych (grody kasztelańskie), wokół których rozproszone były niewielkie lokalne ośrodki wymiany (targi, karczmy) odległe o 10 – 25 kilometrów (ryc. 6). Nowsze, zazwyczaj XII i XIII-wieczne ośrodki położone były najczęściej na granicach kasztelanii, przez co zaspokajały zapotrzebowanie na rynek zbytu najbardziej dotąd odległych osad (ryc. 7). Układ tych ośrodków w XI – XII wieku jest zbliżony do układu sieci ośrodków centralnych typu „administracyjnego”. Polega on na tym, że w obrębie pewnego terytorium osadniczego wszystkie małe ośrodki wymiany i produkcji zwrócone są tylko ku jednemu ośrodkowi nadrzędnemu (ryc. 8c). Taki model prawie zawsze

Ryc. 8. Zasady rozmieszczenia ośrodków centralnych wg Christallera: a – rynkowa; b – transportowa; c – administracyjna

sugeruje narzucenie systemu ekonomicznego przez rządzących, „administrowanie” handlem, pobór danin (C. Smith 1975, s. 119 i n.). Model idealny ulega w rzeczywistości zniekształceniu skutkiem różnorodności środowiska geograficznego oraz różnych przyczyn natury historycznej. Pewną słabością tej rekonstrukcji jest brak zdecydowanej chronologii poszczególnych stanowisk, który czyni ten proces jednolitym dla całych trzech wieków pomiędzy połową X, a połową XIII wieku. Już dziś jednak daje się zauważyć dzięki coraz znaczniejszej liczbie materiałów o dokładniejszej chronologii, że model ten w najczystszej postaci funkcjonował od połowy XI po połowę XII wieku, a zatem przez około 100 lat, w okresie względnej stabilizacji władzy centralnej.

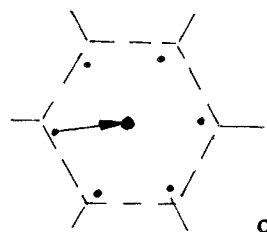
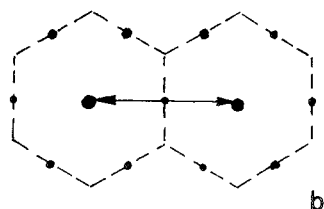
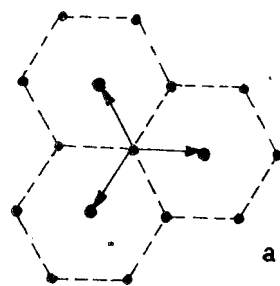
Brak zdecydowanych dowodów na zajęcia rzemieślnicze mieszkańców grodów kasztelańskich pozwala sądzić, a potwierdzają to niektóre fakty materialne, że istotniejsza od produkcji była dla ich egzystencji sfera dystrybucji. Świadczy o tym także istnienie „administracyjnego” modelu sieci ośrodków centralnych, który umożliwiał sprawną kontrolę systemu dystrybucji, kontrolę, która była, a jest także i obecnie, najefektywniejszą drogą łączenia w swych rękach kierownictwa politycznego i ekonomicznego. Władzę ekonomiczną realizowano głównie poprzez:

- a) bezpośrednie administrowanie handlem;
- b) kontrolę lokalizacji targów (miejsc wymiany);
- c) własność infrastruktury handlu (drogi, miejsca magazynowania) i władzę nad przejawami handlu (cła, podatki) (C. Smith 1975, 116 n.).

Administrowanie handlem jest bardzo efektywną metodą, gdyż sprawowane jest przez grupę silną militarnie, jednocześnie jednak bardzo kosztowną, ze względu na konieczność utrzymania ogromnego aparatu administracyjnego.

Z dokumentów należących do omawianego przez nas okresu wynika, że władcy doskonale rozumieli znaczenie procesu wymiany dla gospodarki oraz umocnienia swej dominującej pozycji. Karol Buczek pisał o wczesnofeudalnych panujących, że „pilnowali szczególnie troskliwie najważniejszego źródła dochodów w gotówce, jakim był handel. Oni też byli głównymi w państwie przedsiębiorcami handlowymi, mając monopol na takie towary, jak: metale kolorowe, sól, śledzie i skórki bobrowe oraz dysponując wielkimi ilościami innych towarów, jak: skórki lisów, łasic, kun, wiewiórek i innych zwierząt futerkowych, miód, wosk oraz konie i bydło (K. Buczek 1946, s. 84).

Sądzę, że w zgodzie z wymową źródeł archeologicznych pozostaje pogląd history-

ków, upatrujący podstawę znaczenia warstwy możnowładczej państwa wczesnopiastowskiego w dochodach uzyskiwanych dzięki eksploatacji ludności poprzez system danin, należnych im z tytułu pełnionych w państwie funkcji urzędniczych (S. Arnold 1968, s. 180 i n.; H. Łowmiański 1962, s. 32 i n.; K. Buczek 1964a, s. 30; 1964b, s. 59 i n.; B. Zientara 1975, s. 77; K. Modzelewski 1975, s. 15 i n.; 1976, s. 404 in.) a jedynie w drugim rzędzie w posiadanych przez nich majątkach ziemskich, które w XI – XII wieku były zaledwie kilkunioskowe. Rola własności ziemskiej zaczęła wzrastać dopiero w 1 połowie XIII wieku (K. Modzelewski 1975, s. 229).

Biorąc pod uwagę liczne wzmianki źródłowe o dziedziczności ziemi chłopskiej oraz opinię, że dla rzemieślnika wczesnośredniowiecznego istotny był nie tyle fakt posiadania wolności osobistej, co możliwość swobodnego dysponowania swymi narzędziami pracy oraz przynajmniej większą częścią swego czasu pracy i urobku (K. Buczek 1964b, s. 86), możemy założyć, że w XI i XII wieku producenci nie byli w przeważającej swej części oddzieleni od środków produkcji. Można zatem przypuszczać, że dążenie elity władzy do skupienia w swych rękach własności środków produkcji nie było jeszcze w tym okresie na tyle silne, by uważać je za decydujące o podziałach społecznych, wzmacniało ono jedynie podziały, które ukształtowały się w zależności od dostępu danej grupy do środków dystrybucji i możliwości kontrolowania tego procesu. Zmiany zachodziły stopniowo, począwszy od wieku XII (końca XI) do końca XIII wieku. Najczęściej majątki ziemskie otrzymywało rycerstwo wyższe (urzędnicy aparatu administracyjnego), co nastąpiło być może już w wieku XI, a na większą skalę w 1 połowie XII wieku. Natomiast w 2 połowie XII wieku i w początku wieku XIII miały miejsce liczne nadania na rzecz drobnego rycerstwa. Wspomina o tym, mówiąc o czasach „dawnych” *Księga Henrykowska*³. Wielu przedstawicieli możnowładztwa jeszcze w XII wieku podkreślało w dokumentach swój związek z grodem i dopiero w 1 połowie XII wieku imię rycerza łączone jest z nazwą posiadłości wiejskiej⁴. Wraz z rozkładem organizacji grodowej traciły swą dotychczasową funkcję i znaczenie grody kasztelańskie, co jeszcze wyraźniej wskazuje, że ich dotychczasowa egzystencja wiązała się z rolą administracyjno-skarbową, a nie z odbywającą się w ich obrębie produkcją i wymianą.

W źródłach archeologicznych wyrazem tych przemian jest rozrzedzenie się zabudowy w obrębie umocnień (Opole – połowa XII wieku) lub jej ostateczna likwidacja wskutek założenia cmentarza (Głogów – początek XIII w.) czy też rozpoczęcia budowy (rozbudowy) obiektu sakralnego (Głogów, Legnica – początek XIII wieku) lub zamku (Cieszyn, Grodziec, Legnica, Opole, Otmuchów, Racibórz, Toszek, Świny, Wrocław – 1 połowa XIII wieku). Następnym opuszczenia grodów przez rycerstwo był upadek ich znaczenia. Na radzie, która odbyła się we Wrocławiu w 1254 roku, była mowa także o *destructione castris*, zatem o rozbiórce zbędnych już grodów (SUb, III, nr 124, s. 89 – 90). Teren grodów w niektórych przypadkach przeszedł ostatecznie w ręce Kościoła (Głogów, Wrocław), niekiedy popadły w ruinę i zapomnienie (Bytom Odrzański, Bolesławiec, Koźle, Ryczyn, Żagań).

³ *Księga Henrykowska*, s. 60: „cum domini huius Slesiensis provinciae duces diversis in locis nobilibus et mediocribus haereditates distribuerunt”.

⁴ Fakt ten stwierdzony dla Pomorza miał prawdopodobnie analogiczny chronologicznie przebieg na Śląsku. Dla Pomorza por. Leciejewicz 1968, s. 176.

System ośrodków centralnych stworzony na Śląsku przez książąt piastowskich stał się podstawą rozwoju późniejszej sieci miejskiej. Świadczy o tym fakt, że jedynie w czterech spośród 23 grodów kasztelańskich nie nastąpiło w XIII wieku lokowanie w ich bezpośrednim pobliżu ośrodka miejskiego. Wzbożacy o nowe elementy przetrwał on w wielu swoich fragmentach po dzień dzisiejszy. Jeszcze w początku lat siedemdziesiątych naszego stulecia połowa miast powstałych przy dawnych grodach kasztelańskich pełniła funkcje ośrodków administracyjnych i gospodarczych.

LITERATURA

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

- Gall. 1952, *Galli anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, wyd. K. Maleczyński, MPH n.s., t. II, Kraków.
- KDŚI. 1956-1964, *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Maleczyński, A. Skowrońska, t. 1-3, Wrocław.
- Księga Henrykowska* 1949, tłum. R. Grodecki, Poznań-Wrocław.
- SR 1875-1925, *Regesten zur schlesischen Geschichte*, [w:] Codex Diplomaticus Silesiae, Wrocław, t. VII, wyd. C. Grünhagen.
- SUb 1984, *Schlesisches Urkundenbuch*, t. III, wyd. W. Irgang, Wien-Graz-Köln.

OPRACOWANIA

- Arnold S. 1968, *Możnowładztwo polskie z XI i XII wieku i jego podstawy społeczno-gospodarcze. Z dziejów średniowiecza*, Warszawa.
- Bersu G. 1930, *Der Breite Berg bei Striegau. Eine Burgwalluntersuchung. Teil I: Die Grabungen*, Berlin.
- Buczek K. 1964a, *Uposażenie urzędników w Polsce wczesnofeudalnej*, SH 5, s. 55 – 87.
- 1964b, *Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny)*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Bukowska-Gedigowa J., Gediga B. 1986, *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Buśko C., Czerska B., Kaźmierczyk J. 1985, *Wrocławskie zagrody z XI-XII w. odkryte na Ostrowie Tumskim w 1983 roku*, ŚSpA 26, s. 62 – 70.
- Christophersen A. 1980, *Raw Material, Resoirces and Production Capacity in Early Medieval Comb Manufacture in Lund*, [w:] Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1979-1980. New Series, vol. 3, s. 150-165.
- Donat P. 1985, *Zur Entwicklung der handwerklichen Produktion bei den Nordwestslawen*, [w:] Produktivkräfte und Produktionsverhältnisse, Berlin, s. 331-338.
- Gediga B. 1979, *Opole wczesnośredniowieczne w świetle badań na Ostrówku*, [w:] Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie, Opole, s. 58-91.
- 1983, *Z badań nad kulturą wczesnopolskich miast na Śląsku*, [w:] Studia z dziejów i kultury zachodniej Słowiańszczyzny, Poznań, s. 59-86.
- Grebe K. 1966, *Die slawische Siedlung von Brandenburg (Havel) – Neuendorf*, AuF 11, s. 157 – 166.
- Hensel W. 1963, *Archeologia o początkach miast słowiańskich*, Warszawa-Wrocław-Kraków.
- Hołubowicz W. 1956, *Opole w wiekach X-XII*, Katowice.
- 1962, *Rozmieszczenie budynków, ulic i podwórz w Opolu na Ostrówku w X-XIII w.*, Św 24, s. 515 – 556.
- Kaźmierczyk J. 1964, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Niemczy Śląskiej w 1964 roku*, ŚSpA 7, s. 37 – 40.
- 1971, *Dorobek naukowy archeologii wrocławskiej na Śląsku*, [w:] 25 lat archeologii na Dolnym Śląsku, Wrocław, s. 41-76.
- Kosina R. 1977, *Wrocławskie spichlerze z XI wieku – przyczynek do badań nad gospodarką regionu*, KHKM 25, s. 257 – 267.

- Kuhn W. 1966, *Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, cz. 1-3, *Zeitschrift für Ostforschung* 15, s. 278-337, 457-510, 704-743.
- Kunysz A. 1968, *Głos w dyskusji*, [w:] I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, t. IV, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 42-43.
- Kuza A.W. 1984, *Goroda w socialno-ekonomicznej systemie drierwiersuskiego feodalnego gosudarstwa X-XIII w.*, *KrSo* 179, s. 3 - 11.
- Lasota C. 1972, *Wyniki dotychczasowych badań nad osadnictwem przedlokacyjnym lewobrzeżnego Głogowa*, *Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki*, nr 2, s. 73-86.
- Leciejewicz L. 1968, *Miasta Słowian północnopolańskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Łowmiański H. 1962, *Zagadnienia gospodarcze wczesnofeodalnego państwa polskiego*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, t. 2, Poznań, s. 15-36.
- 1985, *Początki Polski*, t. VI, Warszawa.
- Małczyński K. 1960, *Śląsk w epoce feudalnej*, [w:] *Historia Śląska*, t. 1, cz. 1, Wrocław, s. 145-617.
- Miśkiewicz B. 1964, *Rozwój stałych punktów oporu w Polsce do połowy XV wieku*, Poznań.
- Młynarska M. 1960, *Burgum milickie*, *KHKM* 8, s. 447-477.
- Modzelewski K. 1973, *Grody i dwory w gospodarce polskiej monarchii wczesnofeodalnej*, *KHKM* 20, s. 20-28, 157-189.
- 1975, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII wiek*, Wrocław.
- 1976, *Comites, principes, nobiles. Struktura klasy panującej w świetle terminologii Anonima Galla*, [w:] *Cultus et cognitio*, Warszawa, s. 403-413.
- 1980, *Organizacja grodowa u progu epoki lokacji*, *KHKM* 28, s. 329-339.
- 1987, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Rajewski Z. 1968, *Głos w dyskusji*, [w:] I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, t. IV, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Samsonowicz A. 1982, *Wytwórczość skórzana w Polsce wczesnofeodalnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Smith C. 1975, *Examining stratification systems through peasant marketing arrangements: an application of some models from economic geography*, *Man* 10, s. 95-122.
- Szafrąński W. 1083, *Płock we wczesnym średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Wachowski K. 1984, *Militaria z grodu na Ostrówku w Opolu*, [w:] *Studia nad kulturą wczesnopolskiego Opolu*, Wrocław-Warszawa-Karków-Gdańsk, s. 11-108.
- Wędzki A. 1968, *Opole*, *SSS* 3, s. 489 - 491.
- Zientara B. 1975, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa.

WIRTSCHAFTLICHE FUNKTIONEN SCHLESISCHER KASTELLANSBURGEN IM BEREICH DES STAATES AUS DER FRÜHEN PIASTENZEIT

Zusammenfassung

Das Problem wirtschaftlicher Funktionen von Burgen in der frühen Piastzeit im 10. - 13. Jahrhundert ist seit Jahren Gegenstand von Mediävistendiskussionen. Viele neue Elemente zu dieser Diskussion brachten Entdeckungen, die während archäologischer Forschungsarbeiten an diesen Burgobjekten, im grossen Maßstab in den Nachkriegsjahren durchgeführt wurden. Die einleitende Interpretation des damals gewonnenen Quellenmaterials hatte grossen Einfluß auf entgeltliche Gestaltung der schon früher in der Geschichte und Archäologie des Mittelalters verbreiteten Theorie einer slawischen „Burg-Stadt“. Zu den Grundelementen dieser Theorie gehörten Behauptungen über beträchtliche Einwohnerzahl der Festungen in der Piastzeit und ihre grosse gesellschaftliche sowie berufliche Differenziertheit. Diesen Burgen wurde sowohl die Rolle von militärischen und administrativen Zentren wie auch, sogar im höheren Ausmaß der Zentren für Produktion und Handel beigemessen. Nach Meinung des Verfassers bestätigen die bisherigen, auf schlesischem Gebiet geführten

archäologischen Untersuchungen, die Richtigkeit der Bezeichnung schlesischer sensu stricto Kastellaneiburgen als „frühe Städte“ jedoch nicht.

Trotz immer noch nicht bester Datierungsgrundlagen zeigen die Forschungsergebnisse, daß die Burgorganisation vom Ende des 10. Jahrhunderts gebildet wurde um als ein völlig reifes System von der Hälfte des 11. Jahrhunderts bis zur zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts zu bestehen. Eine Analyse der, dank archäologischer Untersuchungen aufgestellten Landkarte der frühmittelalterlichen Ansiedlung in Schlesien zeigt, daß die Festungen aus der Piastzeit in Zentren früherer Stammes-Siedlergruppierungen sowie an der Provinzgrenze entstanden waren. Um diese in leerer Umgebung gegründeten Grenzfestungen bildeten sich kleine Siedlungen, ein Keim des zukünftigen Burgbezirks. Die Existenz bedeutender Zahl der Burgbewohner war zweifellos mit ihrer militär-fiskalischen Funktion verbunden.

Archäologische Funde in schlesischen Burgen scheinen die Behauptung über ihre grosse Besiedlungsdichte zu verneinen. In eingehendsten untersuchter Burg in Opole konnten im 12. Jh. höchstens 160 Gebäude sein, wovon mehr als die Hälfte Wirtschaftsgebäude waren. Dies ergibt sich aus Analyse ihrer Kehrichtverschmutzung und ihrer Bauart sowie aus Funden in ihrem Inneren. Demzufolge die früher, hauptsächlich aufgrund von Entdeckungen in Opole, rekonstruierten Burgeinwohnerzahlen in Höhe bis 1000 Personen pro ha Fläche, sind als zu hoch eingeschätzte zu betrachten. Die Untersuchung der um die Breslauer Burg befindlichen offenen Siedlungen zeigten dagegen, daß Entdeckung einer Grossen Zahl von Gegenständen innerhalb der Burg durchaus nicht auf die Tätigkeit der dortigen Handwerkswerkstätten deuten, wenn gleichzeitig derartige Werkstätten durch viel zahlreichere und eindeutiger Funde belegt, in ihrer unmittelbaren Nähe tätig waren. Standorte der handwerklichen Produktion sind auf Grund archäologischer Funde sehr schwer zu lokalisieren. Es kommt daher schwer denjenigen Gelehrten, die anhand einiger, manchmal sogar fertiger Kunstgegenstände, über das Bestehen einer solchen Produktion in der Burg selbst urteilen zuzustimmen. Wie bisher, jedenfalls in schlesischen Burgen, gilt als bestätigt nur eine solche, keine handwerkliche Kenntnisse voraussetzende, Aktivität der Burgbewohner wie Schuhwerkreparaturen oder Bleibearbeitung.

Im Gegensatz zur handwerklichen Tätigkeit wird militärischer Charakter der Einwohneraktivität in den Piastburgen Schlesiens nicht nur durch archäologische Funde in Gestalt zahlreicher Militaria bestätigt. Darauf weisen auch zahlreiche Andeutungen in Schriftquellen aus dem Gebiet Polens, Böhmens und Ungarns der Piastzeit hin. Die schlesischen Festungen waren hauptsächlich durch ihre militärische Besetzungen bewohnt. Sie hatten nicht nur Verteidigungsaufgaben sondern zogen auch im untertänigen Burgbezirk die durch das fürstliche Recht geforderten Leistungen und Dienste ein.

Die Rolle der Produktions- und Austauschzentren, angesichts der immer zahlreicherer Entdeckungen in Nähe der Kastellansburgen ist nicht wie bisher den Burgen selbst, sondern den in ihrer Nähe gelegenen offenen Siedlungen zuzuschreiben. Diese waren es, die zusammen mit den Festungen im 11. und 12. Jahrhundert die Siedlungskomplexe mit Mehrheit der für spätere Lokationsstädte charakteristischen Funktionen bildeten. Forschungsarbeiten der letzten Jahre haben bewiesen, daß die bisherige Fund-„Armut“ in den festungsnahen offenen Siedlungen hauptsächlich durch geringen Ausmaß ihrer Erforschung verursacht war.

Die Theorie der „Burg-Stadt“ beeinflusste die Interpretation der Funde und sogar die Dokumentations- und Veröffentlichungsart. Deshalb ist ihre Änderung oder „Modernisierung“ verhältnismässig schwer durchzuführen. Das unmittelbare Resultat davon war die auf einigen unsicheren Funden gegründete Behauptung über die Existenz in der Burg verschiedener handwerklicher Fachgebiete, die Interpretation von im geringen Ausmaß untersuchten Kastellansburgen als mehrgliedriger Festungen u. dgl.

Die nach archäologischen Quellen sowie schriftlichen Überlieferungen durchgeführte Rekonstruktion des Netzes von Austauschzentren im frühmittelalterlichen Schlesien, lässt die frühpolnische Burgorganisation als ein Netz von Zentren, eigentlich für eine Wirtschaft mit entwickelter, maximaler Ausbeutung der dort wohnender Bevölkerung dienender, Distributionskontrolle zu interpretieren.

Die Entstehung einer Burgorganisation war mit der Eingliederung Schlesiens im 10. Jh. in den Piaststaat verbunden. Organisierung der Produktion und der Distribution beschleunigte wesentlich die wirtschaftliche Entwicklung dieser Provinz und schuf zugleich die notwendige Grundlage für die Entstehung der Lokationsstädte, die sich, auch aus Initiative der Piastendynastie, im 13. Jh. zu bilden begonnen haben. Dies dürfte durch die Tatsache bestätigt werden, daß fast alle der „frühstädtischen“, im 10. und 11. Jh. entstandenen Siedlungskomplexe ihre Kontinuität in neben den ehemaligen Burgen gegründeten Lokationsstädten gefunden haben.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1a. Verteilung der frümittelalterlichen Besiedlung im nordwestlichen Teil Schlesiens im 6.-9./10. Jh.,
a. für die Ansiedlung unattraktive Gebiete (sandige Böden, bewaldete Gebiete, Hügel, Sümpfe),
b. Burgwälle, c. andere archäologische Fundstellen auf das 6.-9./10. Jh. datiert, d. im allgemeinen auf das frühe Mittelalter datierte Fundstellen
- Abb. 1b. Verteilung der frümittelalterlichen Besiedlung im nordwestlichen Teil Schlesiens im 10./11.-12./13. Jh. a, b - wie in Abb. 1a, c. andere archäologische Fundstellen auf das 10./11.-12./13. Jh. datiert, d. aus schriftlichen Quellen aus der Zeit bis 1220 bekannte Orte, e. im allgemeinen auf das frühe Mittelalter datierte Fundstellen
- Abb. 2. Anzahl von Überresten nach der Lederbearbeitung, welche auf 1000 Keramikfragmente in 100 m² Ausgrabung entfallen
- Abb. 3. Anzahl von Überresten nach der Glasverarbeitung, welche auf 1000 Keramikfragmente entfallen.
- Abb. 4. Verteilung von Dienstsiedlungen in Schlesien. Punkte von größerem Durchmesser bedeuten Kastellanburgen, die von kleinerem – Dienstsiedlungen
- Abb. 5. Versuch einer Rekonstruktion des Netzes von Austauschzentren vom 11.-12. Jh. im Nordwesten Schlesiens. a. Verkehrsachse, die ein Zentrum höheren Ranges mit Zentren niedrigeren Ranges im 13.-14. Jh. verband, b. Verkehrsachse, die ein Zentrum höheren Ranges mit Zentren niedrigeren Ranges im 11.-12. Jh. verband, c. Ansiedlungsterritorien im 10./11.-12. Jh., d. Gebiet einer hypothetischen Lokalisierung eines Austauschzentrums vom 11.-12. Jh., e. Kastellanenburg, Kontinuierung in Form von Stadtlokation in der 1. Hälfte des 13. Jh., g. Kastellanenburg, Kontinuierung in Form von Stadtlokation in der 2. Hälfte des 13. Jh., h. Stadtlokation in der 1. Hälfte des 13. Jh., i. Stadtlokation in der 2. Hälfte des 13. Jh., j. Stadtlokation im 14. Jh., k. Silberschatz aus dem 10., 11. oder 12. Jh., l. Münzen aus dem 11.-12. Jh., m. Funde von Waagen und Gewichten, n. Märkte, im 12. Jh. erwähnt, o. Schenken, im 12. Jh. erwähnt, p. im 11.-12. Jh. bestehende Kirchen, r. in der I. Hälfte des 13. Jh. bestehende Kirchen, s. andere Angaben, welche die Entwicklung des Austausches indirekt bezeugen (1. Hälfte des 13. Jh.)
- Abb. 6. Netz hypothetischer Austauschzentren in Schlesien im 11.-12. Jh. a. Schlesiens Grenzen, b. hypothetische Kastellaneigengrenzen, c. Linien, welche höherrangige Austauschzentren mit den niedrigerrangigen verbanden, d. Kastellanburgen mit einem Komplex von dazugehörigen Siedlungen, e. hypothetische Orte eines Austausches niedrigeren Ranges (Märkte, Wirtschaftshäuser)
- Abb. 7. Netz hypothetischer Austauschzentren in Schlesien im 13. Jh. a-c. vgl. Abb. 6, d. städtische Zentren, entstanden an Stelle früherer kastellanischen Burgkomplexe, e. Städte, in der Hälfte des 14. Jh. angelegt, f. Städte, im 13. Jh. angelegt
- Abb. 8. Verteilungsregeln von zentralen Mittelpunkten nach Christaller: a) Marktregel, b) Transportegel, c) Verwaltungsregel